

Ideologihistorie I-IV. I, Organismetænkningen i dansk litteratur 1770-1870. Af *Aage Henriksen, Erik A. Nielsen* og *Knud Wentzel*. II, Videnskab, idé-debat, élite- og massekultur i Danmark 1870-1970. Af *Lars Arild, Peter Olivarius* og *Jan Sand Sørensen*. III, Modernismen i dansk lyrik 1870-1970. Af *Erik A. Nielsen*. IV, Fortællende digtning i Danmark 1870-1970. Af *Lisbeth Holst, Erik Skyum-Nielsen* og *Knud Wentzel*. Kbh., Tabula/Fremad 1975-76.

Denne litteraturhistorie i fire mindre bind, omhandlende ideologiske mønstre i de sidste 200 års dansk litteratur, er forfattet af en arbejdsgruppe omkring litteraturprofessoren Aage Henriksen og præsenteres i forordet som led i et større projekt, der skal omfatte ikke mindre end »dansk digtning i 1000 år«, hvor litteraturens historie er inddelt i tre hovedafsnit, »som benævnes efter de autoriteter, som forvalter de højeste værdier: slægten (-1300), kristendom og kongedømme (1100-1870), samfund og videnskab (1870-).« I betragtning af de problemer, som ikke mindst de sidste årtiers agrarhistoriske forskning har rejst med hensyn til samfundsudviklingen i middelalderen, hvor vi vel endnu befinder os på hypotesernes plan, skal det blive interessant at se, hvorledes arbejdsgruppen til sin tid vil gennemføre disse synspunkter, og hvad dette vil betyde for muligheden for at finde en fællesnævner for litteraturforskernes, historikernes og arkæologernes resultater.

I de foreliggende fire bind er det imidlertid de sidste 200 år, der er til debat, og det skal straks fremhæves, at en del af værkets problemstillinger må vække interesse langt ud over danskfolks kreds, hvilket bl. a. hænger sammen med forfatterens måde at anskue litteratur på: som et mellemlid mellem det enkelte menneske og en given tids overordnede værdiforestillinger, dens ideologi.

I forordets slutning skriver Aage Henriksen, at mennesker gennem litterære værker kan lære at forstå sig selv og at forstå andre tiders og andre samfunds mennesker, men at betingelsen for at lære af digtning er, at man bliver i stand til at betragte meninger, man ikke deler, som afgørende bestanddele af den virkelighed, andre mennesker lider under og handler i. Da værket præsenterer sig som en ideologihistorie, turde heraf fremgå, at forfatterne ikke bruger betegnelsen ideologi i marxistisk betydning som falsk bevidsthed, men i alt fald principielt som et givet sæt af værdier eller det man kunne kalde en virkelighedsopfattelse, der skaber sammenhæng i synet på mennesker, verden og samfund.

Værket er opbygget således, at der i bind I redegøres for det enhedssyn på natur, historie og bevidsthedsliv, der i Danmark lanceredes af Steffens og videreførtes som inspirationsbegreb, og det der kaldes historiesyn af henholdsvis Oehlenschläger og Grundtvig, men som krakellerer med Kierkegaard-generationen, fordi enkelte dele af den samlede organisme overbetones. Dette synspunkt føres videre i bind II, hvor vi får en fremstilling af videnskabstanken, positivismens ideologi, der for alvor satte ind i slutningen af 1800-tallet, hvor naturvidenskabelig tankemåde bliver dominerende for forståelsen af mennesker, verden og samfund, men samtidig blokerer for fortsat enhedstænkning. I bind III og IV ser vi så, hvorledes det nye syn på tilværelsen trænger ind i henholdsvis det lyriske arbejde med billedsprog og sprogopfattelse og i dette århundredes dominerende episke genrer, romanen og novellen.

Her skal naturligvis ikke tages stilling til, om Ideologihistorien åbner for nye og givende fortolkninger af de skønlitterære fænomener. Spørgsmålet må derimod være, om det vil være meningsfyldt at anlægge tilsvarende synspunkter på historieskrivningen, og her må anm. medgive, at en gennemlæsning af værket ledte tanken hen på betydningsfulde lighedspunkter mellem f. eks. de problemer, som Georg Brandes og Kr. Erslev tum-

lede med, mellem Johs. V. Jensens digtning og Erik Arups historiske forfatterskab, og endelig mellem modernisterne og den betydelige del af efterkrigstidens danske historieskrivning, som Inga Floto i en artikel i *Fortid og nutid* fra 1976 efter amerikansk mønster har karakteriseret som »holdningskompleks«.

Når man tænker på, at danske historikere er opdraget med Kr. Erslevs »Historisk Teknik«, hvor det fremhæves, at enhver historisk fremstilling uundgåeligt bærer præg af tid, sted og ophavsmand, kan man anstille forskellige betragtninger over, hvorfor vi herhjemme ikke har en tradition for historiografi, forstået som systematiske undersøgelser over en historikers fremgangsmåde, værdiforestillinger og selvforståelse. En sådan indfaldsvinkel finder man f. eks. hos den tyskfødte amerikanske historiker Georg G. Iggers, der i »*Deutsche Geschichtswissenschaft*« fra 1971 (eng. udg. 1968) undersøger de teoretiske forudsætninger og de politiske værdiforestillinger i den tyske historisme, hvorved her forstås den fremherskende nationale historiografiske tradition fra Humboldt og Ranke over Droysen og den såkaldt projsiske skole til Friedrich Meinecke og Gerhard Ritter. Iggers' meget omdiskuterede tese er kort fortalt, at tysk historisk tænkning udskilte sig fra hovedstrømningerne i europæisk filosofi ved overgangen fra det 18. til det 19. århundrede og dermed åbnede for en etisk og erkendelsesteoretisk relativisme, der til sidst førte til nazisme. Hans arbejde kan således ses som et led i efterkrigstidens debat om skyld og ansvar med historismen på anklagebænken.

At vi herhjemme ikke har et større arbejde af tilsvarende karakter, hænger vel sammen med, at vi siden nederlaget i 1864 ikke er blevet tvunget til at tage vore forudsætninger op til revision på samme måde som vore sydlige naboer. Det er i alt fald næppe tilfældigt, at en af de meget få historiografiske undersøgelser fra 60'erne, hvor samspillet mellem den fremherskende nationale historiografiske tradition fra Humboldt og Ranke over Droysen og den såkaldt projsiske skole til Friedrich Meinecke og Gerhard Ritter. Iggers' meget omdiskuterede tese er kort fortalt, at tysk historisk tænkning udskilte sig fra hovedstrømningerne i europæisk filosofi ved overgangen fra det 18. til det 19. århundrede og dermed åbnede for en etisk og erkendelsesteoretisk relativisme, der til sidst førte til nazisme. Hans arbejde kan således ses som et led i efterkrigstidens debat om skyld og ansvar med historismen på anklagebænken.

At vi herhjemme ikke har et større arbejde af tilsvarende karakter, hænger vel sammen med, at vi siden nederlaget i 1864 ikke er blevet tvunget til at tage vore forudsætninger op til revision på samme måde som vore sydlige naboer. Det er i alt fald næppe tilfældigt, at en af de meget få historiografiske undersøgelser fra 60'erne, hvor samspillet mellem den fremherskende nationale historiografiske tradition fra Humboldt og Ranke over Droysen og den såkaldt projsiske skole til Friedrich Meinecke og Gerhard Ritter. Iggers' meget omdiskuterede tese er kort fortalt, at tysk historisk tænkning udskilte sig fra hovedstrømningerne i europæisk filosofi ved overgangen fra det 18. til det 19. århundrede og dermed åbnede for en etisk og erkendelsesteoretisk relativisme, der til sidst førte til nazisme. Hans arbejde kan således ses som et led i efterkrigstidens debat om skyld og ansvar med historismen på anklagebænken.

Her tænkes på sønderjyden Lorenz Rerups lille monografi fra 1965 om landsmanden A. D. Jørgensen, hvor spændingsforholdet mellem dansk og tysk og Jørgensens »*Dolor Patriae*« ses som nøglen til forfatterskabet (anf. arb., s. 123). I et foredrag om »*Historiesynets funktion i et historisk forfatterskab (A. D. Jørgensen)*« ved den nordiske metodekonference i 1968 fik Rerup lejlighed til nøjere at fokusere på samspillet mellem forskeren og materialet i forhold til det personlige emnevalg, som i A. D. Jørgensens tilfælde i så enestående grad var bestemt af hans livshistorie, forholdet til traditionen og til det miljø, han bevægede sig i (*Studier i historisk metode IV. Historiske forklaringer*. Oslo 1969, s. 99), og det er Rerups opfattelse, at en nærmere analyse af forholdet mellem det, han kalder Jørgensens historiesyn og hans historieskrivning vil kunne bidrage til at skærpe moderne historikers forståelse for den vekselvirkning mellem det, han kalder teori og virkelighed, som utvivlsomt også spiller en rolle i nutidens historieskrivning (smstds., s. 107).

Det er på denne baggrund, at litteraturfolkens ideologihistorie har krav på vor opmærksomhed. Her behandles jo den almindelige kulturdebat og dens forhold til digtningen siden romantikkens gennembrud i forrige århundredes begyndelse, og som hos Iggers er det den bagvedliggende tanke, at det er værdiforestillingerne, eller som det udtrykkes i forordet: de store tvingende virkelighedstolkninger, der har været samfundsskabende.

For redaktøren af bind I, Aage Henriksen, var det romantikkens uhyre aspiration at nedbryde skellet mellem videnskab og religion ved en fuldstændig omtydning og omdannelse af det erkendende subjekt (bind I, s. 30), og her fremhæver han Baggesen og Grundtvig, som i deres stræben efter enhedstænkning drog langt videre konsekvenser af den nye lære end den stabile og socialt tilpassede Oehlenschläger-Ørstedeske kreds, for hvem det ubevidste kun var det, der lå i deres egen kunnens forlængede linier, d.v.s.

i troen på et skabende og ordnende fornuftshele, nemlig Gud (smstds., s. 70 ff.). Baggesen og Grundtvig derimod, der var brudt op til grunden og derfor vakte lede i deres naturlige miljø som ublufærdige og inderligt utroværdige personer, så teorien om det ubevidste som den nye tænke-mådes egentlige løsen (smstds., s. 72 f.). For dem var erfaringsmaterialet de konflikter, som de løb ind i, når de i deres stræben efter personlig frihed stødte mod samfundsvedtagne grænser (smstds., s. 54 f.).

Når Henriksen dvæler så udførligt ved denne tidlige spaltning af romantikkens helhedssyn, skyldes det ikke alene, at den efter hans mening forudgriber åndsudviklingen og frontdannelserne i det efterfølgende århundrede, men også at retningen efter hans opfattelse ikke er udlevet som åndsform (smstds., s. 73), og at dens helt fundamentale forestillinger om en historisk bevidsthedsdannelse står urørt i dag – alle misbrug til trods (smstds., s. 48 f.). Værket tager således sit teoretiske udgangspunkt i netop den tradition, som Iggers forkaster, nemlig den helhedsfilosofi, der opstod i Tyskland omkring 1800, og som havde organismetanken som central forestilling. Så vidt jeg kan se bag den læsværdige essayistiske fremstillingsform, sker det i direkte modsætning til de enhedsbestræbelser, der fra anden side udfoldes herhjemme, og forsøger at sammentænke historisk materialisme og psykoanalytisk bevidsthedsteori, to retninger, om hvilke det hedder, at de i deres oprindelse hver på sin vis forsøger at bortdefinere det erkendende subjekt og erstatte det med en videnskabelig procedure (jvf. Peter Olivarius, bind II, s. 38 f. og 41, samt Aage Henriksen, bind I, s. 54).

Mens Iggers med sin tilslutning til oplysningstidens idealer og sin fremhævelse af tidsåndens betydning klart kan placeres i en amerikansk tradition, er Aage Henriksens vej til ideologikritikken således mere kompliceret. Udgangspunktet er vel en psykologisk opfattelse, der står i skarp modsætning til f. eks. ovennævnte freudiansk inspirerede psykologi, og som er under indflydelse af den schweiziske psykiater C. G. Jung og af eksistentiel tænkning. Her ses digterværket ikke som afledt af digterlivet, men er snarere omvendt forud for digteren selv som et virksomt led i dennes selvdannelse, et udtryk for den højeste sjælelige virkeliggørelse (jvf. her Johan Fjord Jensen: Den ny kritik. Kbhvn. 1962, s. 36 f.). Konklusionen må være, at Aage Henriksen ud fra en sådan opfattelse, hvor forfatterpersonligheden er den ubetingede fællesnævner, under indflydelse af de seneste års strømninger har gennemgået en udvikling frem mod en mere samfundshistorisk synsvinkel.

Problemet er så, om Ideologihistorien kan leve op til sin i vores sammenhæng så interessante programerklæring, nemlig at belyse forholdet mellem de forskellige tidsaldres overordnede værdiforestillinger og det enkelte menneske (bind I, s. 7). Her er det en begrænsning, at værket, så vidt nærværende anm. kan se, ikke beskæftiger sig så forfærdelig indgående med de værdiforestillinger i de enkelte tidsaldre, som ikke kan finde nåde for 1800-talsorganismetankens absolutte målestok, og noget tilsvarende må siges om forholdet til det enkelte menneske, som ikke optræder ret mange andre steder end i programerklæringen, med mindre det da formodes at have kunnet identificere sig med de i værket behandlede tekster.

Vi må således konkludere, at den måde, hvorpå Ideologihistorien er bygget op omkring sit teoretiske udgangspunkt, den helhedsfilosofi, der opstod i Tyskland omkring år 1800, indebærer visse begrænsninger for værkets anvendelighed som udgangspunkt for historiografiske studier. Den eneste historiker, der behandles, er da også Grundtvig, hvis forkyndelser kunne isolere ham fra det faglige selskab, hvilket glimrende illustreres af den morsomme beskrivelse, som Ellen Jørgensen i en jubilæumsartikel fra 1939 i nærværende tidsskrift har fremdraget fra det første almindelige møde i Den danske historiske Forening 100 år tidligere, og hvoraf det fremgår, at de øvrige deltagere ikke følte

sig helt vel tilpas, før den buldrende Grundtvig havde forladt salen (E. J.: Chr. Molbech, den danske historiske Forenings Sftifter. HT 10. r. V, 1939, s. 42).

I »Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede« fra 1943 beskriver Ellen Jørgensen Grundtvig som den eneste, for hvem trangen til selvforståelse blev en bevægende kraft, og som på sin egen vis kom til at give udtryk for det, der kaldes romantikkens historiesyn (anf. arb. s. 43), og et af de mest interessante steder i Ideologihistorien er netop, hvor Henriksen er i stand til at beskrive selve den proces i efteråret 1810, hvor Grundtvig »i et stærkt følelsesladet erkendelsesforløb« finder sit »historiesyn« (bind I, s. 55-59). Senere viser Henriksen, hvorledes »den egentlige pointe og faldgrube i hele organismefilosofien ligger i emnet: forvandlingen af det erkendende subjekt«, når han påviser, at der ligger en sådan ændret vurdering af hele subjektproblemet til grund, når Grundtvig i »Nordens Mytologi« fra 1808, »der skulle blive hele højskolebevægelsens kanoniske skrift«, i temmelig åbenlyse vendinger giver udtryk for, at det egentlig var ligegyldigt, om han i nogle myter havde fundet en indre sammenhæng, som ikke lå i dem, men i ham selv, fordi hans forståelse af asalæren beroede på, at han som en Odin-inspireret person havde direkte adgang til en fjern fortids tankegang (smstds., s. 55). Det skal dog anføres, at Henriksen har blik for, at Grundtvig i fortalen til 2. udgaven fra 1832 demonstrerer et mere tvetydigt forhold til hele subjektproblemet (smstds., s. 62 f.).

De overvejelser, som vi i det foregående har set Aage Henriksen gøre sig til talsmand for, åbner mulighed for systematiske studier af det erkendende subjekt, uden at dets tilstedeværelse i forskningsprocessen opfattes som ensbetydende med vilkårligheder i det færdige resultat, selv om det i Grundtvigs tilfælde viste sig at være det. Dette opgør med positivistisk videnskabsteori forløber således i det væsentlige parallelt med de synspunkter, som Bernard Eric Jensen med et andet teoretisk udgangspunkt har fremsat i »Et bidrag til revision af metodelærens grundlag« i nærværende tidsskrifts bind 76. Her tages endegyldigt afstand fra den opfattelse, at subjektivitet og objektivitet er begreber, der udelukker hinanden, og i stedet opstilles det, der betegnes som spørgsmål-svar-erkendelsesmodellen, og som i følge forfatteren må være det erkendelsesteoretiske svar på det funktionelle kildebegreb (anf. arb. s. 124). Uanset om man af den ene eller den anden årsag ikke er i stand til at følge Jensen i alle hans erkendelsesteoretiske betragtninger, må det slås fast, at han lige så lidt som Henriksen ønsker at åbne for en subjektivitet, der er ensbetydende med vilkårlighed, og at begge tværtimod stiller som betingelse, at subjektet skal være i dybeste overensstemmelse med sit objekt.

Så vidt nærværende anm. kan se, symboliserer omslagstegningerne på Ideologihistoriens fire bind en tiltagende solformørkelse, efterhånden som vi går fra bind til bind. Når dette indtryk ikke fortager sig ved gennemlæsningen, hænger det vel sammen med, at organismetanken som ovenfor anført opfattes som værkets absolutte målestok. Herved byder nye og givende fortolkninger af de skønlitterære fænomener sig muligvis til, men synspunktet er under alle omstændigheder så konsekvent gennemført, at organismetanken efter anm.s opfattelse i helt urimelig grad dominerer de sidste 200 års øvrige modstykker til positivistisk virkelighedsopfattelse. På samme måde anser anm. det i øvrigt for tvivlsomt, om den historiografiske tradition fra Erslev og fremefter, der danner baggrund for Bernard Eric Jensens bidrag til revision af metodelærens grundlag, har været så positivistisk, som den fremstår i dennes artikel.

Hvad enten sådanne indvendinger mod de skildrede opfattelser af det historiske forløb nu er berettigede eller ej, skal det til slut fremhæves, at Ideologihistorien suppleret med Jensens artikel bidrager til at kaste et tiltrængt lys over aspekter, som er af største betydning for vore muligheder for at trænge ind i andre historikeres arbejdsmåde, værdifore-

stillinger og selvforståelse. Disse afsluttende betragtninger udspringer af anm.s opfattelse af, at de besværlige spørgsmål om historikerens personlighed og samtidsopfattelse selv i de nyeste fremstillinger alt for ofte, men mere eller mindre stiltiende, skubbes ud af det historiografiske forskningsfelt. Af og til kan man godt have på fornemmelsen, at det erkendende subjekts rolle i forskningsprocessen er noget, der kun bliver fremhævet enten af meget ulærde eller ved højtidelige lejligheder af meget lærde personer.

Jens Henrik Tiemroth

Finn Gad: Grønlands historie. III: 1782-1808. Kbh., Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck, 1975. 614 s. Ill. 315,50 kr.

Det nu foreliggende tredje bind af Finn Gads »Grønlands historie« omfatter perioden fra 1782, hvor Den kongelige grønlandske Handel modtog sin nye instruks og frem til 1808, hvor forbindelserne med Danmark for en tid blev afbrudt og hvor igangværende reformer og reformtanker for et længere tidsrum blev skrinlagt.

Afhandlingens genstand kan meget kort karakteriseres som de 5-6.000 grønlændere samt det par hundrede europæere, der i den relativt korte periode var bosat på den knap 2.000 km lange, smalle kystbræmme fra Kap Farvel til Upernavik-området. En sådan karakteristik gør imidlertid ikke ret og skel over for værket. Emnet er, hvad Finn Gad (s. 6) kalder »den vestgrønlandske hverdag«; og det er hans fortjeneste på grundlag af en minutøs gennemgang af hele – eller næsten hele, jvf. nedenfor – det eksisterende materiale at have givet så grundig og indgående en skildring af emnet, som det formentlig er muligt. Sammen med bind II må bind III herudover fremhæves som den indtil nu mest indgående og bedst dokumenterede redegørelse for centrum-periferi relationerne i det 18. århundredes danske monarki. På det område giver de to bind et enestående indblik i vekselvirkningen imellem de centrale institutioner i København, de udsendte repræsentanter for handelen og missionen, og den grønlandske befolkning; og de to bind sætter læseren istand til at se bagom generalisationernes polerede og plausible facade.

Det overordnede mål for det danske styre var – så billigt og så friktionsløst som muligt – at opretholde den danske konges herredømme over Grønland. Midlet til at realisere dette mål var et besejlingsmonopol, som var overladt til statsinstitutionen Den kongelige grønlandske Handel; og det økonomiske grundlag for handelens administration forventedes tilvejebragt gennem hvalfangst i Disko Bugten.

Skønt repræsentanter for den danske stat udøvede Handelens folk ikke formelt nogen myndighed i det grønlandske samfund. Deres autoritet omfattede alene de udsendte europæere samt de grønlændere, der direkte var ansat i Handelens tjeneste; og de afholdt sig – i god overensstemmelse med holdningen i København og med betydelig konsekvens – fra indblanding i det grønlandske samfund. Denne forsigtige holdning skyldtes grundlæggende hensynet til en friktionsfri varetagelse af Handelens interesser; men hos nogle af de langvarigt udstationerede anes også en mere ægtefølt respekt og en langsomt voksende forståelse for det grønlandske samfunds egenart og kvaliteter.

Kontakt eksisterede dog på en lang række områder; og i 1782 var en påvirkning af det grønlandske samfund forlængst blevet uundgåelig. Således medførte etableringen af kolonier og missionsstationer mere koncentrerede grønlandske bosættelser, efter Handelens mening til skade for fangsten og generelt demoraliserende som følge af den voksende afhængighed af europæiske forbrugsvarer. Markant i den forbindelse var fremkomsten af en ny befolkningsgruppe, nemlig efterkommere af europæisk-grønlandske forhold. Disse såkaldte »blandinger« blev ikke opdraget i den grønlandske fangerøkonomi; og de re-